

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA O'QISH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA METAKOGNITIV STRATEGIYALAR VA REFLEKSIV YONDASHUV

Muxtoriy Mohro'y Sodirzoda

FarDU o'qituvchisi, pedagogika fanlari

bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish ko'nikmalarini shakllantirish jarayonida metakognitiv strategiyalar va refleksiv yondashuvning ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda o'quvchining o'z fikrlash jarayonini anglash, nazorat qilish va baholash qobiliyatlari o'qish samaradorligiga qanday ta'sir ko'rsatishi ilmiy asosda yoritiladi. Metakognitiv yondashuv o'qish jarayonini faqat matnni idrok etishdan tashqariga olib chiqib, o'quvchining fikrlash, tahlil qilish va o'z fikrini asoslash qobiliyatini rivojlantiruvchi mexanizm sifatida ko'riladi. Refleksiv yondashuv esa o'quvchining o'z o'qish faoliyatini tahlil qilish, shaxsiy tajriba bilan bog'lash va ma'naviy-intellektual rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi. Maqolada metakognitiv strategiyalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish orqali o'qishning psixodidaktik asoslarini kuchaytirish, o'quvchini mustaqil fikrlovchi, ongli o'quvchi sifatida shakllantirishning nazariy va amaliy yo'llari yoritilgan.

Kalit so'zlar: metakognitiv strategiyalar, refleksiv yondashuv, o'qish ko'nikmalari, boshlang'ich ta'lim, ongli o'qish, psixodidaktika, kognitiv rivojlanish, o'zini anglash, mustaqil fikrlash, ta'lim strategiyalari

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish ko'nikmalarini shakllantirishda metakognitiv strategiyalar va refleksiv yondashuv zamonaviy ta'lim nazariyasida o'quvchi shaxsini faol bilish sub'ekti sifatida shakllantirishning eng muhim yo'nalishlaridan biri sifatida qaraladi. O'qish jarayoni endilikda faqat matnni idrok etish emas, balki o'quvchining o'z fikrlash faoliyatini anglash, boshqarish va baholash qobiliyatini rivojlantiruvchi murakkab kognitiv jarayon sifatida talqin etilmoqda. Boshlang'ich ta'lim bosqichi bu jarayonning poydevori hisoblanib, o'qish ko'nikmalari orqali bola tafakkurining metakognitiv darajada shakllanishi keyingi ta'lim bosqichlarida mustaqil o'qish, tahlil qilish va fikrlash malakalarining rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. "O'quvchilarda oddiy xulosalar bilan birga, matndagi g'oyalar va axborotlarni talqin qilish, uyg'unlashtirish, bog'lay olish ko'nikmalari rivojlanib boradi degan xulosaga kelish mumkin"¹

Metakognitiv strategiyalar deganda o'quvchining o'z o'qish faoliyatini rejalashtirish, nazorat qilish va baholash qobiliyatlari tushuniladi. Ular o'quvchini o'qish jarayonida faqat ma'lumotni yod olish emas, balki o'qilgan matnning ma'nosini chuqur anglash, asosiy g'oyani ajratish, muallif pozitsiyasini tushunish va shaxsiy tajriba bilan bog'lashga undaydi. Masalan, o'quvchi o'qishni boshlashdan

¹ Avazova, D. (2025). Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligini o'qitish jarayonida xalqaro baholash dasturlaridan foydalanish ijtimoiy zarurat sifatida. *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования*, 4(1), 54-57.

avval o‘z oldiga maqsad qo‘yadi: matndan nimani bilib olishni istaydi, qanday savollarga javob topmoqchi. O‘quvchi o‘qish faoliyatini ongli tahlil qilish orqali o‘z fikrlash tizimini shakllantira boshlaydi.

Refleksiv yondashuv metakognitiv strategiyalarning tabiiy davomi bo‘lib, o‘quvchining o‘qish faoliyati natijasida hosil bo‘lgan fikr va his-tuyg‘ularni anglash, tahlil qilish va baholash jarayonini ifodalaydi. Refleksiya o‘quvchini passiv qabul qiluvchi emas, balki o‘z bilish jarayonining sub’ekti sifatida o‘zini anglashga o‘rgatadi. Bu esa o‘qishning tashqi nazoratdan ichki o‘zini boshqarishga o‘tishini ta’minlaydi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uchun refleksiv o‘qish – bu matnni o‘qigandan so‘ng “men bu haqida nima o‘ylayman?”, “bu g‘oya mening tajribamda qanday namoyon bo‘lgan?”, “bu voqea yoki fikrga qanday munosabatdaman?” kabi savollarni berish orqali o‘qilgan ma’lumotni shaxsiy tajriba bilan birlashtirishdir. Shu tarzda o‘quvchi matnga nisbatan tanqidiy fikrlashni, o‘z qarashini shakllantirishni o‘rganadi. “O‘quvchi sinov jarayonning faol qatnashuvchisi bo‘ladi, matn ustida mushohada yuritishadi va samarali o‘qish strategiyalarini ongli ravishda tanlab qo‘llashadi”².

Metakognitiv strategiyalar va refleksiv yondashuvni o‘qish jarayoniga kiritish o‘qish faoliyatining psixodidaktik tabiatini o‘zgartiradi. Psixodidaktika – bu psixologik mexanizmlar orqali didaktik maqsadlarga erishish tizimi bo‘lib, o‘qish jarayonini faqat bilim berish emas, balki o‘quvchining bilish jarayonlarini faollashtirishga qaratadi. Bunday yondashuvda o‘quvchining individual bilish uslubi, diqqatni jamlash darajasi, motivatsiyasi va o‘qishdagi emotsional holati inobatga olinadi. Shuning uchun metakognitiv yondashuvni o‘qish darslarida qo‘llash, masalan, “fikrlar kundaligi”, “savol yaratish jurnali”, “men o‘ylaymanki... chunki...” kabi metodlar orqali o‘quvchini o‘z fikrini shakllantirishga, izchil tahlil qilishga va o‘z fikriga tanqidiy yondashishga o‘rgatadi.

“O‘qish malakalarining sifatlariga badiiy asar matnini to‘g‘ri, tez, ongli va ifodali o‘qish kiradi”³. Ta‘limda metakognitiv strategiyalarni o‘qish jarayoniga tatbiq etish o‘quvchining o‘qish tezligi yoki so‘z boyligini emas, balki **ongli o‘qish** darajasini oshirishga yo‘naltiriladi. Ongli o‘qish deganda, o‘qilgan matndan shaxsiy ma’no chiqarish, mazmunni o‘z hayotiy tajribasi bilan bog‘lash va o‘z fikrini asoslay olish tushuniladi. Bu esa nafaqat o‘qish fani, balki boshqa barcha fanlarni o‘zlashtirishda ham muhim poydevor yaratadi, chunki o‘qish barcha bilim sohalarining kognitiv kaliti hisoblanadi.

Refleksiv o‘qish jarayoni o‘quvchining o‘z fikrini tahlil qilish, tuzatish va takomillashtirish imkonini beradi. U o‘quvchini “bilaman” yoki “bilmayman” degan ikki qutbli fikrlashdan chiqarib, “nimani bilmayapman va uni qanday aniqlay olaman?” degan faol bilish pozitsiyasiga olib keladi. Shu jarayonda o‘quvchi o‘qishning mohiyatini anglaydi – o‘qish bu bilim olish emas, balki tafakkur qilish,

² Oyjamol, R. (2023). Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini baholovchi pirls xalqaro tadqiqoti. *Qo‘qon universiteti xabarnomasi*, 603-605.

³ Xaydarova, D. (2024, December). Boshlang‘ich sinf “o‘qish savodxonligi” darslarida adabiy janrlarni o‘qitish nazariyasi. In *International conference of natural and social-humanitarian sciences* (Vol. 1, No. 9, pp. 12-19).

ma’no yaratish, o‘z fikrini rivojlantirish vositasi ekanini tushunadi. “O‘qish savodxonligi boshlang‘ich ta’limning eng muhim qismlaridan biridir”⁴

Metakognitiv va refleksiv yondashuvlar uyg‘unlashganida o‘qish jarayoni o‘z-o‘zini boshqaruvchi tizimga aylanadi. Bu o‘quvchida mustaqil o‘rganish motivatsiyasini kuchaytiradi, o‘z fikrini asoslash va himoya qilish ko‘nikmasini rivojlantiradi. Bunday yondashuvning natijasi sifatida o‘quvchi o‘qilgan matnni nafaqat tushunadi, balki uni tahlil qiladi, baholaydi, yangi g‘oyalar bilan boyitadi. Shunday qilib, metakognitiv strategiyalar va refleksiv o‘qish jarayonlari o‘quvchini passiv bilim oluvchidan faol bilim yaratuvchiga aylantiradi.

O‘qish ko‘nikmalarini shakllantirishda metakognitiv strategiyalar va refleksiv yondashuvning ahamiyati o‘quvchining o‘qish madaniyatini, fikrlash mustaqilligini va o‘z-o‘zini rivojlantirish qobiliyatini oshirishda yotadi. Bu jarayon faqat o‘qish fanining vazifasi emas, balki ta’limning barcha bosqichlarida qo‘llanilishi zarur bo‘lgan umumta’limiy kompetensiyadir. Shunday ekan, boshlang‘ich ta’limda metakognitiv va refleksiv yondashuv asosida o‘qish ko‘nikmalarini shakllantirish – bu bolani faqat matn o‘qishga emas, balki fikrlashga, tahlil qilishga, anglashga va ijodiy yondashishga o‘rgatuvchi intellektual rivojlanish yo‘lidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Avazova, D. (2025). Boshlang‘ich sinf ona tili va o‘qish savodxonligini o‘qitish jarayonida xalqaro baholash dasturlaridan foydalanish ijtimoiy zarurat sifatida. *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования*, 4(1), 54-57.
2. Oyjamol, R. (2023). Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini baholovchi pirls xalqaro tadqiqoti. *Qo‘qon universiteti xabarnomasi*, 603-605.
3. Tursunova, S. I. (2025). Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini o‘qish savodxonligini shakllantirishda matnning o‘ziga xos xususiyatlari. *Acumen: International journal of multidisciplinary research*, 2(3), 109-113.
4. Xaydarova, D. (2024, December). Boshlang‘ich sinf “o‘qish savodxonligi” darslarida adabiy janrlarni o‘qitish nazariyasi. In *International conference of natural and social-humanitarian sciences* (Vol. 1, No. 9, pp. 12-19).

⁴ Tursunova, S. I. (2025). Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini o‘qish savodxonligini shakllantirishda matnning o‘ziga xos xususiyatlari. *Acumen: International journal of multidisciplinary research*, 2(3), 109-113.